

Олександр Сердюк

кандидат історичних наук, доцент

Переселенський рух із західноукраїнських земель (кінець XIX – початку XX ст.): масштаби, основні напрями, характерні особливості

Автором у статті висвітлено історію переселенського руху із західноукраїнських земель до країн Американського континенту наприкінці XIX – на початку XX ст., подано причини такої масової еміграції населення, у тому числі й із Наддніпрянської України, наведено, на основі статистичних даних часописів, кількість емігрованого та переселеного населення по окремих регіонах, розкрито характер та методи вербовки селян «за океан», визначено основні місця роботи переселенців, охарактеризовано умови їхньої праці.

Ключові слова: еміграція, переселення, малоземелля, безземелля, Американський континент.

Alexandr Serdyuk

Perezelenskiy move from western ukrainian land (the end of the XIX and early XX centuries): skale main directions characteristic feautres

The author of the article describes the history of the migration movement from the West Ukrainian lands to the countries of the American continent in the late nineteenth and early twentieth centuries. The causes of such mass emigration of the population, including those from the Dnieper Ukraine, are presented, based on the statistical data of the periodicals, the number of emigrated and resettled the population by separate regions, the nature and methods of recruiting peasants "for the ocean" are revealed, the main places of work of migrants are determined, the conditions of their work are described.

Key words: emigration, migration, landless, landless, American continent.

В 1880-х рр. розпочався потужний переселенський рух у США, Канаду й частини у Бразилію, Уругвай, Австралію тощо. Про еміграцію з західноукраїнських земель (Галичини, Буковини), що входили до складу Австро-Угорщини, знаходимо певну інформацію, найчастіше фрагментарного характеру, як в академічній літературі, так і в тогочасній пресі. Що стосується переселення жителів Наддніпрянської України на Американський континент наприкінці XIX – на початку XX ст., то цей аспект проблеми все ще залишається «білою плямою» вітчизняної історіографії.

Галичина й Буковина були переважно сільськогосподарськими регіонами, економічно менш

розвиненими порівняно з іншими володіннями Габсбургів – Австрією, Силезією, Чехією тощо. На початку XX ст. середній розмір земельного наділу на Східній Галичині, де населення було переважно українським, становив близько 6 акрів*. Це на 3 акри менше, ніж, наприклад, на Волині. Крім того, земля в Карпатах зазвичай була менш продуктивною, ніж на тій самій Волині й Поділлі¹. За іншими даними, селяни володіли земельною площею розміром у 2–5 га, а нерідко й 1–2 га². На душу населення залишалося, за підрахунком 1/6 частки на посів, упродовж десятиліття 1896–1905 рр. у середньому всього 112 кг продовольчого зерна³. Щоправда

* 1 акр = 0,37 дес.

¹ Плохій С. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Х., 2016. – С. 243.

² Промышленность и торговля. – 1914. – № 19. – С. 311.

³ Дембовский К. Галиция, Буковина и австрийская Силезия в экономическом отношении // Промышленность и торговля. – 1914. – № 19. – С. 312.

на Галичині було розвинене тваринництво і пта-хівництво. Продукція цих галузей сільського господарства знаходила гарантований збут на ринках Відня, Праги та інших міст Австро-Угорщини⁴.

У другій половині XIX – на початку XX ст. у сільському господарстві Австро-Угорщини, в тому числі й на західноукраїнських землях, поширювалася землеробська техніка, що призвело до зменшення попиту на робочі руки. Загалом сільськогосподарську техніку на початку XX ст. застосовували в Австрії 33,2% селянських господарств, у Силезії – 405,5, на Галичині – 26,5, на Буковині – 12,3%. Більш інтенсивно використовували землеробську техніку заможні й багаті, особливо поміщицькі господарства. У 1902 р. на Галичині 71,4% господарств із земельною площею понад 100 га, 60,7% – від 20 до 50 га і 56,6% – від 5 до 20 га мали землеробську техніку⁵.

За таких обставин помітно проявив себе демографічний бум, що призвів до різкого збільшення чисельності населення. Кількість народжених була більшою від померлих на 18,5 душ на 1 тис. жителів. За підрахунками тогочасного дослідника Ф. Буяка, надлишок робочих рук у сільському господарстві Галичини становив 1,2 млн осіб. Населення змушене було доповнювати свій «сімейний бюджет експортом власної мускульної енергії»⁶. На сезонні роботи до країн Західної й Центральної Європи, переважно у Пруссію, у 1908/9–1911/12 рр. щорічно із Західної Галичини від'їжджали 76–86 тис. поляків і 75–83 тис. українців – зі Східної Галичини⁷.

Водночас почалося масове переселення жителів західноукраїнських земель у Канаду та США. Перші українці, що відвідали Канаду, були родом із Галичини, серед них і д-р Осип Олесків. Повернувшись зі своїми враженнями, він видав книжку «Про еміграцію», де докладно змалював побачене, даючи поради тим, хто хоче

перебратися за океан. Ця публікація переконала багатьох людей. У Канаду вирушали сім'ями й навіть селами. Для прикладу, в рідному селі галицького Василя Стефаніка 500 селян залишили свої домівки в пошуках кращого життя за океаном⁸. Під враженням від масового виїзду селян до Північної Америки письменник написав новелу «Кам'яний хрест». Це був початок першої хвилі еміграції.

Канада охоче приймала нових переселенців. Влада прагнула швидкої розбудови країни. Лише за 10 доларів сім'я могла придбати земельну площу розміром 65 га. Хтось отримував орну землю, а хтось ліс, який довелося корчувати. Початком першої хвилі переселенців прийнято вважати 1892 р., коли кілька родин із села Небилів Калуського району поселилися на північному сході від Едмонтонна. За період 1891–1914 рр. до Канади приїхали близько 170 тис. українців, емігрантів із Галичини й Буковини, які переважно осідали поблизу кордонів сьогоднішніх Альберти, Саскачевану та Манітоби⁹.

У чужому краї українці селилися поряд. Вони ставили оселі, орали прерії, намагалися зберегти свої культурні надбання і звичаї, прагнули надати місцям нового поселення назви, що мали символізувати їхню пошану до рідного, історичного минулого, батьківської землі та великих постатей свого народу¹⁰. Так на тогочасній карті Канади з'явилися нові селища: Хортиця, Русь, Шевченкове, Сірко, Теробовля, Коломия, Дніпро, Дністер, Ольга, Січ, Город та ін.¹¹.

Паралельно з переселенським рухом у Канаду емігрантські потоки із західноукраїнських земель спрямовувалися до США та в інші заокеанські країни. Урядова політика Сполучених Штатів сприяла підвищенню продуктивності сільського господарства. Землеволодіння тут базувалося на фермерських господарствах. Уряд надавав переселенцям з інших країн земельні ділянки площею до 146 акрів. До того ж фермери

⁴ Дембовский К. Галиция, Буковина и австрийская Силезия в экономическом отношении // Промышленность и торговля. – 1914. – № 19. – С. 311–312.

⁵ Там само. – С. 310, 437.

⁶ Там же. – С. 310–312.

⁷ Там же. – С. 310.

⁸ Плохий С. Назв.праця. – С. 244.

⁹ Шлях до Канади // Собор. – 2012. – № 4 (18). – С. 6.

¹⁰ Марунчак М. Студії до історії українців Канади // Там само. – С. 7.

¹¹ Там само.

мали широкий доступ до кредитування на пільгових умовах для закупівлі сільськогосподарської техніки, добрив, елітного насіння, будівництва господарських споруд і власного житла¹².

Водночас українські емігранти працювали на заводах і в копальнях Пенсильванії, Нью-Джерсі, Індіани та інших штатів, де заробітки робітників за стандартами того часу були значно вищими, ніж в Європі. За далеко не повними даними, із Західної Галичини переважно до США, а зі Східної – переважно до Канади в 1890–1900 рр. емігрували близько 302 тис. осіб чоловічої і жіночої статі¹³.

Українці не були єдиною групою, яка шукала кращої долі в Північній Америці. Із маленьких містечок Галичини й Буковини виїздили євреї. У десятиліття, що передували Першій світовій війні, близько 350 тис. їх покинули Галичину, направившись у Сполучені Штати¹⁴. Загалом до 1914 р. з Австро-Угорщини виїхали 600 тис. українців¹⁵.

Отже жителі Галичини й Буковини змушені були через малоземелля і відсутність робочих місць у промисловості відходити на тимчасові заробітки або емігрувати в інші країни.

Селянська еміграція у заокеанські країни, спричинена земельним голодом, стала всеукраїнським явищем. Її активними учасниками були й жителі Наддніпрянської України, особливо перенаселених губерній. Член Державної думи, історик С. Мельчунов, у своїй промові заявив зібранню, що значна кількість селян Чернігівщини «покидають свої хутори напризволяще й емігрують до Канади»¹⁶. Член Думи Карпінський також відзначив, що в губерніях Правобережної України внаслідок малоземелля «надто багато селян перекочували за океан. Вони шукають заробітку для себе у чужих землях»¹⁷. Ще один думець, Дзюбинський, оцінював наслідки еміграції наступним чином: «Сумно, що наші кращі

працівники їдуть за кордон у пошуках заробітку, і багато з них залишаються там назавжди»¹⁸.

Більш докладну інформацію про еміграцію селян «за океан» знаходимо в тогочасній пресі. За даними подільського часопису, Подільська, Київська й Волинська губернії давали найбільший контингент емігрантів в Америку. Причому Кам'янецький повіт «був попереду всіх». У деяких селах залишилися тільки жінки, діти та люди похилого віку. Селян приваблювали солідні заробітки у США, звідки заробітчани впродовж року надсилали додому від 600 до 1000 руб.¹⁹

Починаючи з 1910 р. кількість переселенців із Чернігівської губернії, а з 1911 р. – з усієї Наддніпрянської України в азіатську Росію різко зменшилася, а у заокеанські країни, навпаки, зросла й навіть почала переважати переселення до Сибіру. У 1907–1908 рр. з Чернігівщини в Америку вирушили 1800, а в 1910 р. – 5296 осіб²⁰. У наступні роки переселенський рух на Американський континент і почасти в Австралію посилювався. Селяни Чернігівської, Харківської, Волинської, Подільської та інших українських губерній продавали або віддавали в довгострокову оренду свої земельні наділи й вирушали у заокеанські країни, витрачаючи на переїзд близько 250 руб.²¹

Про інтенсивність еміграції «за океан» свідчать статистичні дані часописів щодо окремих містечок та волостей. Для прикладу, еміграція жителів Богуслава Канівського повіту Київської губернії і навколишніх сіл перетворилася в роки, що передували Першій світовій війні, «у масову втечу». До Нового світу поспіхом вирушали люди, що мали певну професію, особливо столяри, теслі, муляри та інші, зваблювалися «скороченим робочим днем і пристойною заробітною платою». За приблизним підрахунками газети «Киевская мысль», із Богуславської волості в

¹² Див.: *Реснт О., Сердюк О.* Вказ. праця. – С. 219.

¹³ *Дембовский К.* Вказ. праця. – С. 310.

¹⁴ *Плохий С.* Вказ. праця. – С. 244.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Государственная дума: Четвертый созыв: Сессия 1: Заседание 70. – Стб. 1459.

¹⁷ Там само. – Заседание 55. – Стб. 70.

¹⁸ Там само. – Стб. 1451.

¹⁹ Наша эмиграция. Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – 1 авг. (с. 50–51).

²⁰ *Агрономический журнал.* – Х., 1913. – Кн. 9/10. – С. 105, 128–129.

²¹ Там само. – Кн. 4. – С. 129.

Америку виїхали в 1910 р. 70 осіб чоловічої і жіночої статі, у 1911 р. – 100, 1912 р. – 150, за перші два місяці 1913 р. – 250 осіб. З Ісайківської волості в 1910 р. виїхали – 12 осіб, у 1911 р. – 30, у 1912 р. – 70 і за один місяць 1913 р. – 125 осіб²².

Не менш вражаючі статистичні дані маємо щодо поспішного виїзду в Америку селян Верещацької і Старо-Бобовицької волостей Суразького й Новозибківського повітів Чернігівської губернії. На перший погляд, сільське населення мало тут достатньо землі для ведення господарства. На кожного дорослого чоловіка припадало від 6 до 12 дес.²³ Але це були надзвичайно бідні, переважно піщані поліські

грунти з дуже замалою врожайністю зернових культур. Вони не могли забезпечити повноцінне існування людей.

Унаслідок цього у цій місцевості проявилася тенденція до депопуляції. «У даний час», – відзначав часопис харківського товариства сільського господарства, – «усі молоді люди або поїхали, або мріють виїхати до Америки». Усіх, хто вже проживав в Америці, або побував там, селяни називали «американцями»²⁴.

Для більш конкретного висвітлення цього аспекту проблеми подаємо таблицю № 1, в якій розміщено статистичні дані по двох селах і загалом по Верещацькій волості Суразького повіту Чернігівської губернії.

Таблиця №1

Еміграція селян із Верещацької волості до Сполучених Штатів Америки (стат. дані 1911 р.)²⁵

Емігранти	Село Катичі		Село Верещаки		Верещацька волость	
	В абсолютній цифрі	%	В абсолютній цифрі	%	В абсолютній цифрі	%
Кількість селянських дворів	133	100	334	100	2189	100
Кількість дворів з «американцями»	62	46,6	88	26,3	348	15,9
Кількість дорослих чоловіків	198	100	497	100	3182	100
Кількість тих, хто побував в Америці	29	14,6	28	5,6	91	2,9
Кількість тих, хто емігрував в Америку	64	32,4	65	13,1	307	9,6
Усього «американців»	93	47,0	93	18,7	398	12,5

Отже з Верещацької волості у США перебралися на 1911 р. 307 осіб, або 9,6% населення. Ще 91 особа (2,9%), попрацювавши у цій країні, повернулися назад. Найбільше селян емігрували з с. Катичі – 64 особи, або 32,4% жителів. Ще 29 мешканців цього села (14,6%) раніше виїжджали до США на заробітки.

Загалом «уся округа», як констатував часопис, віддала десяту частину «робочої сили за океан». А по окремих селах – до третини дорослого населення віком від 21 до 30 років²⁶.

Вербовка селян «за океан» велася легальними й підпільними конторами, де бажаючих

виїхати піддавали медичному огляду. Крім загального стану здоров'я, прискіпливу увагу звертали на зір. Окрім того, в емігранта мала бути при собі грошова сума – 60 руб., або адреса родича чи знайомого у США. За доставку до Нью-Йорка контора стягувала 140 руб. Через кордон групу селян переводили ввечері. Причому невдалих переходів не було. Далі селяни добиралися до Роттердама, а звідти пароплавами – до Нью-Йорка й потягами – до заводів і копалень Пенсильванії та Індіани²⁷.

Слід відзначити, що Роттердам був важливим пунктом на довгому шляху емігрантів із

²² Агрономический журнал. – Х., 1913. – Кн. 4. – С. 128.

²³ Там само – Кн. 9/10. – С. 148.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – С. 149.

²⁶ Отход крестьян на заработки в Америку // Там само. – С. 148–149.

²⁷ Там само. – С. 149–150.

Російської імперії до Америки. У березні 1910 р. там скупчилися 5 тис. осіб, які очікували відправки пароплавами, серед них – чимало євреїв. Компанія, що займалася переселенням емігрантів, розміщувала їх у своїх бараках, але місць для тимчасового проживання не вистачало. Це призвело до масового обурення, протестів і навіть заворушень, тим більше, що «харчування було огидним». Такий випадок стався, зокрема, у березні 1910 р., що знайшло відображення в тогочасній пресі²⁸.

Найчастіше українські емігранти працювали на ливарних заводах, інколи в копальнях. Умови праці були надзвичайно важкими, тим більше, що це були шкідливі виробництва. Працювали у дві зміни – денну та нічну. Денна зміна з 7 до 17 год., заробіток для чорноробів – 1,5–2 долари (3–4 руб); нічна зміна – з 17 до 7 год. (14 годин), заробіток – 3,5 долара (7 руб.). Робітники, що завантажували доменні печі, заробляли в місяць 120 руб. Витрати на проживання – 40–60 руб. Отже заощадження становили за місяць – 70 руб., за рік – понад 800 руб. (ціна більше 2 дес. землі)²⁹.

Значно гіршим було становище емігрантів у Бразилії, Уругваї та інших країнах Південної Америки. Центральне еміграційне управління бразильського міністерства землеробства мало доволі солідні фінансові засоби для пропагандистської діяльності у країнах Європи й переселення звідти селян. Причому переїзд здійснювався за рахунок уряду. Водночас штат Сан-Пауло вів власну рекламну кампанію у Східній Європі, зокрема й у Російській імперії. Для цього адміністрація штату заснувала в Лондоні еміграційне агентство на чолі з І. Гутманом, котре «всіма правдами і неправдами, особливо надмірними обіцянками, вербувало емігрантів». І. Гутман розсилав розраховані на землеробське населення Російської імперії спеціальні брошури російською, польською й латиською мовами. Їх одержували волосні писарі, сільські вчителі та ін. Окрім цього, штат Сан-Пауло облаштував на своїй території декілька колоній і використовував їх як заохочення для емігрантів.

Аналогічні колонії були також у штатах Ріо-Гранде, Парана та Мінас³⁰.

Спочатку діяльність І. Гутмана обмежувалася Прибалтійським краєм, потім поширилася на інші регіони Росії. У 1908 р. до штату Сан-Пауло переселилися 811, а в 1909 р. – 947 українців. Вони осіли в колоніях Нова Європа та Нова Одеса, їхнє становище було надзвичайно важким. Замість того, щоб обробляти землю, довелося корчувати джунглі. Дехто з переселенців опинився в «рабській кабалі без жодних засобів для існування». У незадовільному становищі були й ті, хто отримав земельний наділ, – як правило, «у жахливому стані». Багато хто, витративши останні заощадження, змушений був покинути наділи, ставши жертвами «жовтої лихоманки». Естонці й латиші, які оселилися на таких земельних ділянках, вимерли майже всі, хоча декому поталанило повернутися на Батьківщину³¹.

Найчастіше емігранти працювали на кавових плантаціях, нерідко під час сезону злив. Спати доводилося в мокрому одязі, у непристосованих приміщеннях, де їх годували зіпсованими бобами. За повідомленням тогочасної преси, «наших емігрантів перетворили на білих рабів»³².

Російське консульство в Ріо-де-Жанейро мало всіляко сприяти прибуваючим емігрантам з Російської імперії, надавати їм інформаційну допомогу, сприяти вибору колонії, спілкуванню з земляками й одновірцями, надавати правовий захист. Але переселенці скаржилися на відсутність допомоги з боку працівників установи³³.

Українцям незадовільним було становище емігрантів із Російської імперії в Уругваї. Ми маємо тільки епізодичні факти щодо їх перебування у цій країні. Для прикладу, на запрошення уругвайського консула сюди прибули 25 родин «сектантів» із Росії. Не отримавши земельних наділів, під час проживання в перенаселеному емігрантському будинку в Монтевідео, вони змушені були йти в найми до землевласників. Потім прибула друга група «сектантів». Через небажання йти на плантації, вони залишилися без жодних засобів для існування³⁴.

²⁸ Бунт руських иудеев в Роттердаме // Земщина. – 1910. – 16 (29) марта.

²⁹ Агрономический журнал. – Кн. 9/10. – С. 150–151.

³⁰ ЦДАК України, ф. 442, оп. 862, спр. 320, арк. 70–70 зв.

³¹ Там само, арк. 70 зв.

³² Там само, арк. 70.

³³ Там само, арк. 71.

³⁴ Там само, ф. 442, оп. 706, спр. 199, арк. 124.

Очевидно такі випадки не були поодинокі, і справа набула широкого розголосу. Департамент поліції міністерства внутрішніх справ Російської імперії змушений був оповістити губернаторів про те, що агенти уругвайського уряду запрошують російських селян до переселення в Уругвай, обіцяючи їм земельні наділи, безоплатний проїзд до Монтевідео й різні пільги. Проте консульство в Ріо-Жанейро, наголошувалося в телеграмі губернаторам від 30 червня 1913 р., наполягає заборонити еміграцію в Уругвай російських підданих через невиконання рекламних обіцянок³⁵.

Таким чином, масова еміграція наприкінці XIX – на початку XX ст. була спричинена переважно важким матеріальним становищем мало-земельного та безземельного селянства й часті інших прошарків суспільства на теренах

Наддніпрянської України і західноукраїнських землях. Величезні земельні володіння після скасування кріпосного права в Росії залишилися в руках поміщиків, а слабка промисловість була неспроможна поглинути надлишок робочої сили з сільської місцевості. Вихід із такої складної ситуації російський уряд убачав у переселенні частини селян на азіатські простори. Із часом правлячі кола Російської імперії використали переселенський рух для колонізації прикордонних земель на величезному терені від Закавказзя до Далекого Сходу з метою зменшення питомої ваги тамтешніх народів. Аналогічна ситуація була й на західноукраїнських землях, які за рівнем економічного розвитку значно поступалися іншим частинам імперії Габсбургів – Австрії, Силезії, Чехії тощо.

References

Plokhij S. Brama Yevropy: Istoriia Ukrainy vid skifs'kykh voien do nezalezhnosti. – Kh., 2016. – S. 243.

Promyshlennost' y torhovlia. – 1914. – № 19. – S. 311.

Dembovskij K. Halytsyia, Bukovyna y avstryjskaia Sylezyia v ekonomycheskom otnoshenyy // Promyshlennost' y torhovlia. – 1914. – № 19. – S. 312.

Shliakhdo Kanady // Sobor. – 2012. – № 4 (18). – S. 6.

Marunchak M. Studii do istorii ukraintsiv Kanady // Tamsamo. – S. 7.

Hosudarstvennaia дума: Chetvertyj sozyv: Sessyia 1: Zasedanye 70. – Stb. 1459

Nasha emyhratsyia. Ekonomycheskaia zhyzn' Podolyu. – 1913. – 1 avh. (s. 50–51).

Ahronomycheskyj zhurnal. – Kh., 1913. – Kn. 9/10. – S. 105, 128–129.

Ahronomycheskyj zhurnal. – Kh., 1913. – Kn. 4. – S. 128.

Otkhod krest'ian na zarabotky v Ameryku // Tamzhe. – S. 148–149.

Bunrusskykhyudeev v Rotterdame // Zemschyna. – 1910. – 16 (29) marta.

³⁵ Там само, арк. 124–124 зв.